

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕЗІЇ В. СТУСА

У статті розглянуто особливості функціонування термінологічної лексики в поетичній мові Василя Стуса. Проаналізовано естетичну трансформацію семантики термінів у процесі формування складних метафоричних образів.

Ключові слова: поезія, поетична мова, образ, образне слововживання, стилістичні різновиди лексики.

Симоненко Т.А. *Стилистические функции терминологической лексики в поэзии В. Стуса.* В статье рассматриваются особенности функционирования терминологической лексики в поэтической речи В. Стуса. Проанализировано эстетическую трансформацию семантики терминов в процессе формирования сложных метафорических образов.

Ключевые слова: поэзия, поэтическая речь, образ, образное словоупотребление, стилистические разновидности лексики.

Symonenko T.O. *Stylistic functions of the terms in V. Stus's poetry.* In the article the special features in functioning of the terms in V. Stus's poetry are considered. The aesthetic transformation of the terms' semantics in process of forming the difficult metaphorical visions is analyzed.

Keywords: poetry, poetic speech, image, figurative usage, stylistic variety of words.

Поетичний доробок Василя Стуса як одного з найяскравіших представників означеного періоду української поезії постійно привертає увагу дослідників, які відзначають полісемантичність текстів, багатство художніх образів, посилену абстрактність змістового наповнення його віршів. Однак активне вивчення мовтоворчості поета розпочалося відносно недавно. Першими дослідниками його поезій стали діаспорні автори (Ю. Шевельов, М. Царинник, О. Тарнавський, Л. Рудницький та ін.), які у своїх студіях лише побіжно торкалися лінгвостилістичних питань. Із часом з'являються праці про Василя Стуса і в Україні (зокрема І. Дзюби, М. Коцюбинської, Г. Віват, А. Бондаренко, О. Рарицького, Г. Савчука та ін.).

Говорячи про індивідуальний стиль письменника, неможливо оминати питання про розмаїття засобів вираження образу автора як маніфестанта мовної особистості митця. З-поміж усіх образотворчих засобів більшість дослідників, зокрема й названі вище, виділяє метафоричність як одну з характерних рис стусівського тексту. Як зазначає Л. Оліфіренко, «новаторська за своєю суттю, поезія Василя Стуса позначена своєрідним сплавом інтелектуалізму з тонким ліризмом, медитативністю, оригінальним філософським осмисленням буття <...>. Поет відходить від усталених канонів образотворення, сміливо деформує слова й поняття так, що звична логіка сприйняття художньою твору часом заважає досягнути складності його образів, здебільшого глибоко метафоричних. Його образи-метафори потребують напруження думки, залучення образно-асоціативного мислення» [2: 3]. Наведені міркування щодо своєрідності поетичного слововживання В. Стуса, метафоричної основи його оригінальної образності співзвучні відповідним думкам Юрія Шевельова про «плекання поетичності» тексту, яке

досягається використанням різноманітних «технічних засобів»: архаїзмів, церковнослов'янізмів, мітологізмів (як загальновідомих, так і менш поширених), розгорнутих порівнянь тощо [3: 382].

Різні шари поетичної лексики уже частково розглядалися вченими на матеріалі окремих ідіостилів. Передусім об'єктом лексикографічного опису стали авторські новотвори (їх досліджують Ж. Колоїз, Г. Вокальчук та ін.). З'являється і окремих словників новотворів та рідковживаних слів (діалектизми, міфологізми тощо), укладений Л. Оліфіренко. Експресеми в поезіях Стуса розглянула А. Бондаренко. Однак термінологічна лексика, яку активно використовували поети-шістдесятники, у поетичному словнику В. Стуса ще не стала предметом спеціального розгляду. Наша розвідка має на меті виявити закономірності використання термінологічної лексики як чинника структурно-семантичної організації поетичного тексту.

Художня настанова В. Стуса на актуалізацію спеціальної лексики виявляється насамперед у тому, що він широко використовує терміни різних сфер наукового пізнання (музики, математики, біології, філософії, релігії). Особливу роль у поетичній лексиці Василя Стуса відіграють музичні терміни. Серед використаних автором можемо виділити назви інструментів (*бубон, контрабас, басоля*). Вони позначають відповідний вид музики як такої: <...> *скільки тих облич довола виду твого, ніби німби, так сумовито виграють на дримбу, хоч Господа на допомогу клич* [6: 192]; *Біда тут грала на басолі, / чорти казались по кутках* <...> [6: 250]; *Всі вітри зійшлися у полі, / і владять тобою поволі / і грають тобі на басолі / страшний козачок божевіль* [4: 130]; *Сурмлять у ріг чотири вітри в полі / і, ніби криця, сталяться жалі* [6: 225] та інші. Часто описувані назви ужиті не у прямому, а у переносному значенні: *Тарілки литавр — / площини вишу й долу — колихались, / як мідь уроча* [6: 223]; *...і ластівок ласкаве чорне пікколо ліпилось, мов гніздо до етажа* [6: 44]. Використання музичних термінів формує цілісні акустично-зорові образи, у яких уявна картина зображуваного постає через асоціації з зовнішньою формою інструмента та його звуками водночас.

Часто уособлення почуттів граматично виражається через уживання музичної лексики як складника суб'єкта чи об'єкта порівняння: *Увечері везли віолончель, / немов джмеля, дрімотного й німого, / як запліталась порохом дорога, / лягаючи трубою на плече. Як бубон, бився волохатий жаль, / на поворотах автострада тихла / і ластівок ласкаве чорне пікколо / ліпилось як гніздо до етажа / безлистих повсivistів осінніх крон* <...> [6: 44]. У своїх пошуках нових засобів слововираження поет обирає шлях згущення змісту через посилення концентрації художніх засобів у тексті. Так, у метафоричному нагромадженні різноманітних образів, передовсім зорових та акустичних, рухомий метафоричний образ «*пікколо ластівок*» автор доповнює порівнянням із статичним предметом — гніздом.

Помітну роль у формуванні образного світу художніх творів поета відіграють архітектурні терміни, які здебільшого поєднані із лексикою на позначення почуттів: *На віковому бездоріжжі / так легко вискочить з лиця / і донести до самкіня / свої каріатиди хижі* [6: 298]. *Свічадо спить. У ньому спить свіча, / розплатана метеликом, акантом. / В аканті біль твої — сяє діамантом, / кривавим*

оком світиться одчай [4: 116]. Ланцюжок порівнянь витворює складний метафоричний образ: порівняння із акантом — рослиною, або елементом декору у формі листа цієї рослини, — формує символічний образ відгорилої свічі як осередку застиглою болю, згаслої надії, внутрішньої кризи персонажа.

Настанова на використання специфічної термінології, рідковживаних слів, авторських неологізмів є показовою для Василя Стуса. Автор свідомо вдається до ускладнення тексту, який потребує вимогливого, освіченого читача, здатного до вдумливого осмислення написаного та серйозної роботи над декодуванням тексту. У вірші «Немов крізь шиби, кроплені дощами...» поет знову звертається до персоніфікованого образу *аканту* (*Там мармуровий врунитьсь акант, / різьбленими лопоче язиками / поколяду — немов за образами — / доносить співу тужний аромат* [6: 225]), акцентуючи увагу на чуттєвому сприйнятті світу через оживлення статичних образів. *Ікоридори пам'яті глухі / ховають вчинків темні анфілади* <...> [7: 176]. Архітектурний термін *анфілада* ужито у поєднанні зі словом *вчинок*, що вимальовує химерний простір підсвідомості людського «я», де всі дії людини послідовно постають перед уявним персонажем.

Ліричний герой поезій В. Стуса не цікавиться подіями зовнішнього світу — збідніла реальність є лише джерелом вражень, вона стає поштовхом до особистісних переживань. Фабулу Стусових творів складає чуттєвому осмисленню подій, розвиток свідомості ліричного героя подано через розвиток почуттів, тож цілком логічним видається уживання слів на позначення геометричних фігур (*коло, квадрат, овал*), як мовної реалізації такого світогляду. Замкненість на внутрішніх переживаннях, зосередженість на духовній еволюції через очищення стражданням знаходять мовне вираження у словах зі значенням просторового обмеження: *В овали болю безкінечний світ / вривається захланно, ніби злодій, / допоки духи не промовлять: годі, / ще на тобі і кров твоя, і піт, / ще повен скверни ти* [6: 234]; <...> *та біль, гіркіший за підозри, / чорніший за пролами грат. <...> Єдина правда — засторога: / Від самоти — до німоти, / бо дальня до мети дорога. / Квадратний біль. Крутий округ / жалоби* [7: 62]. Метонімічна компресія «квадратний біль» пов'язана як із зовнішнім обмеженням свободи пересування (камера), так і з внутрішньою заборонаю на зовнішній вияв почуттів (мотив самоти). Поет активно використовує повтори і оксиморонні поєднання для увиразнення поетичної мови, посилення експресивності викладу: *Квадратне серце — в квадратнім колі, / в смертнім каре ми падаєм долі* [6: 320]. Образ квадратного простору виступає як фізичне або духовне обмеження за наявності чіткого окреслених рамок існування: *Стілець і ліжко, вільних три квадрати / в віконці грати, у кутку — пара...* [7: 141] (синонім до слова «камера»), *На квадрати людське горе / поділили — і радій, / укоряючись покорі, / бо Господь нагородив / божевіллям переселень, / конкуренцією зла* [6: 142].

Відтворюючи тюремне середовище, поет активно використовує поряд із просторовою військовою лексикою. Фіксуємо номінації, пов'язані із обмеженням життєвого простору (*тюрма, в'язниця, заквагон, паркан, мури, огорожа, грати, дріт, шпичаки*), а також назви елементів військової форми (*кокарда, кашкет*), назви осіб за виконуваною роботою (*вартувий*).

Лексичні одиниці цієї групи стають символом тоталітарного суспільства, створюючи образ ірреально-абсурдного світу, тоталітарного контролю над усіма сферами життєдіяльності людини (*Ось вам сонце, сказав чоловік з кокардою на кашкеті і витягнув п'ятака, схожого на сонечко. / А це вам дорога, він зробив кілька ступнів праворуч, / носачом позначивши її межу* [6: 100]). Слова з військової сфери активно використовуються у складі тропів, зокрема порівнянь: *О, скільки слів, неначе поторочі! / І всі повз мене, ніби кулі, б'ють, / і всі живу мою минають суть, / а тільки строчать, строчать, строчать, строчать* [6: 214]. Особливістю художньої концептуалізації світу поета є часте повторення слів заради посилення виражальних можливостей лексики. Чотирикратне вживання дієслова *строчать* разом із порівнянням слів – потороч до куль нівелює зміст говороного ліричного героєві, який не сприймає зовнішнього світу, посилюючи емоційну напругу тексту. *Квадратним стросм ідемо, / цвинтарне с'яво нас вінчає* [7: 350]. Використання дієслівної форми 1 особи множини розглядаємо тут як звернення до людства взагалі для характеристики способу існування людини у тоталітарному суспільстві.

Для опису дійсності автор звертається до суспільно-політичної лексики у громадянській ліриці, вдаючись до оксиморонів, щоб показати абсурдність буття, у якому людина обмежена у реалізації своїх прав (*Отаке ти, людське горе, отака ти, чорна хлань, демократіє покори і свободо німувань* [6: 142]). Термінологія радянської пропаганди, з її ефектними гаслами, настільки виголошена змістовно, що гучні, пафосні слова зливаються у суцільну масу (*Рятуючись од сумнівів, / б'ю телеграму собі самому: / вчасколивесьрадянський-народ / івсепрогресивнелюдствоготується / гіднозустрітичерговийз їздкпрс <... >* [6: 115]). Сатиричне використання штампів (<...> *я примушую себе пригадати, / що міжнародна обстановка / сьогодні складна, як ніколи, / і заспокоюють* [6: 115]), які «заспокоюють» ліричного героя, можливе лише у світі, де абсурд не просто існує як категорія реального, а замінив собою реальність. У новому бутті не залишається місця для духовного розвитку особистості, її самореалізації, розуміння своєї ролі у цьому світі. Цілком логічним видається звернення поета до релігійної лексики, яка в його віршах тісно пов'язана з філософською.

Для поета, який утверджує ідею катарсису через страждання, духовний розвиток є неможливим без усвідомлення себе частиною задуму Творця, готовності дотримуватися християнських цінностей. На думку В. Маринчака, творчість В. Стуса можна вважати найяскравішим виявом національно-специфічної рецепції і разом з тим глибокої інтеріоризації християнства як модусу буття в українській поезії ХХ століття [1: 232].

Базові філософські поняття *душа, життя, смерть* автор розкриває через релігійне світосприйняття. На різних етапах життя В. Стус часто звертається до Бога, у текстах поета знаходимо відсилання до релігійних книг: *Заворушилось небо. Ожило / весняним добрим громом. Глас Господній / начитую старозавітню книгу* [6: 223]. Саме в останній лексичній групі фіксуємо активне вживання антонімічної лексики («янгол» – «чорт», «Бог» – «сатана», «рай» – «пекло» тощо): *Тільки бо грішний про святощі знає, / тільки бо грішному стати святим, / тільки межу заступивши, відчуєш, / тільки упавши,*

пізнаєш себе [5: 364]; І недомога / твоя — спізнати долі ліпоти: / все презмагати стежку цю круту / від царства Сатани до царства Бога [6: 234]. Поет активно використовує значущі теологічні терміни (*стигма, тропар, огненний стовп, Єрихонський глас* тощо): *Невже тоді помислиш: безпуть є / в пекельній товчі нескінченних тріпань, / апокрифом здобиться житіє. / Як відшалиє безголосий кипень, / чи впустиш, Боже, в царствіє твоє?* [6: 226]. Біблійна образність використана автором для надання мовленню ліричного героя урочистості, увиразнення свідомого обрання християнських цінностей за ідеал спілкування зі світом.

Зважаючи на життєвий шлях Василя Стуса і тематику його творів, природним є регулярне поєднання релігійної лексики з тюремною, адже у текстах поета (особливо пізнього періоду творчості) неволя тіла протистоїть свободі духовного начала. Так, протиставлення «свій» — «чужий» світ реалізовано із залученням назв релігійних об'єктів (*На колимським морозі калина / зацвітає рудими слізьми. / Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінком Україна / написалась на мурах тюрми* [6: 356]), де «свій» світ є уявним, примарним, у якому залишилися світлі спогади про щасливе минуле, а «чужий» настільки абсурдний та нереальний, що у ньому немає місця для щастя, лише для боротьби за збереження своєї ідентичності, власного «я». У цій боротьбі можна надіятися лише на власні сили і на віру. Поет проходить кілька етапів духовного розвитку, його ставлення до релігії змінюється від віри до зневіри і до відновлення через очищення стражданням («В мені уже народжується Бог...»).

Наші спостереження засвідчили, що поет активно використовує музичну та архітектурну лексику не лише для опису явищ дійсності, а й для зображення химерного простору почуттів. У рамках естетики страждання автор за допомогою різноманітної лексики військово-тюремного та релігійного змісту змальовує абсурдний зовнішній світ, несприятливий для існування. Уживання термінологічної лексики є одним із способів символотворення у поезіях В. Стуса. Поет активно вдається до художніх трансформацій слів, незвичних сполучень, персоніфікацій тощо для утворення складних семантичних згущень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Маринчак В.А.** Рецепція і відтворення християнського модусу буття в ліриці В. Стуса // Настоятельность сказанного. Катастрофическое — сокровенное — сакральное в искусстве слова / В.А. Маринчак — Х. : Права людини, 2010. — С. 231—239.
2. **Словник** поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / Уклад. Л.В. Оліфіренко. — К. : Абрис, 2003. — 90 с.
3. **Шевельов Ю.** Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса / Юрій Шевельов // Українське слово: Хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст. У 3-х книгах / [упоряд.: В. Яременко, Є. Федоренко]. — К. : Рось, 1994. — Кн. 3. — С. 366—395.
4. **Стус В.С.** Дорога болю: Поезії / [упоряд. / післямова М.Х. Коцюбинська] / Василь Стус. — К.: Рад. письменник, 1990. — 222 с.
5. **Стус В.С.** Зібрання творів: у 12 т. / Редкол. : Д. Стус (голова) [та ін.]. / Василь Стус. — К. : Факт, 2008. — Т.4 : Вірші 1960-х років (поза збірками). Вірші початку 1970-х років (поза збірками). — 480 с.
6. **Стус В.С.** Палімпсест: Вибране / Василь Стус — К.: Факт, 2003. — 432 с.
7. **Стус В.С.** Таборовий зошит: Вибрані твори / [упор. Д. Стус] / Василь Стус. — К.: Факт, 2008. — 452 с.